

La correspondència conservada a l'Arxiu Municipal de Granollers sobre el bombardeig del 31 de maig de 1938

Sandra Oliver (graduada en Història per la Universitat Autònoma de Barcelona)

137

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
21 (2017), 137-146

Resum: El bombardeig de Granollers del 31 de maig de 1938 és un dels episodis més tràgics de la història d'aquesta ciutat. Va provocar la mort de més de dues-centes persones, un gran nombre de ferits i una enorme destrucció material del centre de la ciutat. En ser un dels primers grans bombardeigs aeris sobre població civil que es produïa durant la Guerra Civil espanyola, va tenir també un gran ressò internacional. Aquest article s'aproxima a aquest episodi de la història de Granollers a partir de la correspondència que es conserva a l'Arxiu Municipal de Granollers, en concret les cartes i els telegrames sobre l'estat de les víctimes. Es tracta d'una documentació que ha estat recentment digitalitzada, en el marc del projecte «31 de maig de 1938, relats d'un bombardeig (1938-2012)», i que permet fer un relat molt viu d'aquesta tragèdia que va viure la ciutat de Granollers.

Paraules clau: bombardeig de Granollers, Guerra Civil, correspondència, Arxiu Municipal de Granollers.

Abstract: The bombing of Granollers on 31 May 1938 is one of the most tragic episodes in the history of the city. It killed over two hundred people and there were many injuries and enormous material destruction in the city centre. It was one of the first major bombing raids on civilians that occurred during the Spanish Civil War, and it had a major impact internationally. This article refers to this episode in the history of Granollers using correspondence preserved in the Municipal Archive of Granollers, especially letters and telegrams regarding the state of the victims. This documentation has recently been digitized as part of the «May 31, 1938, stories relating to a bombing (1938-2012)», through which you can build a vivid picture of this tragedy that the city of Granollers experienced.

Keywords: bombing of Granollers, Spanish Civil War, correspondence, Municipal Archive of Granollers.

Data de recepció: desembre 2016; versió definitiva: febrer 2017.

1. Introducció

El bombardeig de Granollers va ser un dels bombardejors més mortífers de tota la Guerra Civil espanyola. En només un minut, a les nou i cinc del matí del dimarts 31 de maig de 1938, les bombes descarregades al mig del nucli urbà per cinc avions italians del tipus Savoia-S79 al servei del general Franco i procedents de l'aeroport mallorquí de Sant Joan van provocar la tragèdia. No hi va haver cap senyal d'alarma. Era un dia clar; els granollerins i les persones dels pobles del voltant ocupaven carrers, places i fàbriques, i els nens eren a l'escola.¹

La metralla de les bombes va provocar, durant aquell etern minut, centenars de víctimes. Van quedar registrats 224 morts; 195 persones van morir el mateix dia del bombardeig, de les quals 111 eren dones i 68 homes (16 no es van identificar).² La resta van morir entre els mesos de juny i octubre del mateix any en no superar les ferides greus sofertes. Del total de víctimes mortals que es va poder identificar (208), 33 eren menors de 15 anys, de manera que una gran part de les víctimes eren dones i nens.³

El balanç de la destrucció material realitzat per l'Ajuntament de Granollers després del bombardeig acaba de donar la magnitud de la tragèdia. A l'Arxiu Municipal de Granollers es conserva l'informe que va realitzar l'Ajuntament, amb una relació detallada dels immobles afectats pel bombardeig, la seva ubicació per carrers o places, i en alguns casos el pes que es creia que tenien les bombes que hi caigueren.

Aquest no va ser l'únic bombardeig que va patir la ciutat de Granollers durant la Guerra Civil, sinó que els dies 24, 25 i 26 de gener de 1939, just al final de la guerra, la ciutat va tornar a ser bombardejada.⁴ Ara bé, el bombardeig del 31 de maig de 1938 va ser sens dubte el més destructiu i el més mortífer.

La tragèdia va tenir ressò internacional. El recull de premsa sobre el bombardeig que es conserva a l'Arxiu Municipal de Granollers en dona testimoni.⁵ A més de la premsa de Barcelona (*La Humanitat*, *Las Noticias*, *La Publicitat*, *La Rambla* o *La Vanguardia*), hi trobem la premsa francesa (*La Croix*, *L'Oeuvre*,

¹ Can Jonch. Centre de Cultura per la pau: www.granollers.cat/can-jonch/granollers-bombardeig-31-maig-1938.

² J. GARRIGA (2008), p. 11

³ J. GARRIGA (2002), p. 15, 17 i 18.

⁴ Museu de Granollers: <http://www.websmuseumgranollers.org/bombardejosdegranollers/index0.html>.

⁵ Arxiu Municipal de Granollers. Fons Ajuntament de Granollers. 31 de maig de 1938, relats d'un bombardeig. Recull de premsa.

La Porxada derruïda pel bombardeig del 31 de maig de 1938, en una imatge del 13 de juny de 1938. Fotografia: autor desconegut / Col·lecció Ajuntament de Granollers, Arxiu Municipal de Granollers.

Le Figaro, *Le Temps* o *L'Humanité*), britànica (*The Times*) i també l'americana (*The New York Times*), que l'endemà mateix va publicar el següent titular: «200 die in air raid on a catalan town».

El diari *Le Figaro* el dia 1 de juny de 1938 parlava de «Plus de 400 morts à Granollers»; el dia següent va publicar el titular «Vers une protestation franco-anglaise au sujet du bombardement des villes ouvertes?»; el 7 de juny va publicar «Londres se preoccupe de l'envoi en Espagne d'une "commission indépendante" de techniciens» i el dia següent va publicar el titular «Le Foreign Office étudie sur pièces les récents bombardements aériens en Espagne». Entre els periòdics francesos que en van donar notícia també destaca *L'Humanité*, que l'1 de juny de 1938 va publicar el següent titular: «500 morts à Granollers dont 350 femmes et 100 enfants»; el dia 2 de juny denunciava la massacre amb un titular adreçat «Aux auteurs du massacre des femmes et des enfants d'Espagne...», i el dia següent destacava que «Granollers ne possède aucun objectif militaire».

La dimensió internacional també va venir avalada per la presència a la ciutat de personalitats d'alt rang. Després de l'atac, el diari *La Vanguardia* de l'1 de juny de 1938 va informar sobre la presència a Granollers del comissari general d'Ordre Públic, Paulino Romero, i de les autoritats de la Creu Roja de la ciutat i de Barcelona; del ministre de Justícia, González Peña, i del ministre d'Instrucció Pública i Sanitat, Segundo Blanco. Dies més tard, el diari *Las Noticias* va informar de la presència a Granollers de l'ambaixador de Mèxic,

el coronel Adalberto Tejada, acompanyat per la seva filla. També va donar la notícia de la presència a Granollers del subsecretari de la Presidència, Martí Rouret, en representació del president Lluís Companys, mostrant el seu condol i oferint una ajuda econòmica a la ciutat. També feia referència a la presència de l'alcalde de Barcelona, Josep Escofet, i de diversos càrrecs polítics, per expressar el seu més sincer condol. El mateix diari, el 14 de juny, va informar de la presència a la ciutat de l'encarregat de negocis d'Anglaterra, dels agregats militars francès i britànic i d'Álvarez del Vayo, ministre d'Estat, així com de la presència de l'encarregat de negocis de l'URSS, Marchenko.⁶

Cal afegir-hi que el dia 7 de juny l'Agència Interpress va informar d'un míting del Partit Comunista Francès previst per l'endemà, amb l'objectiu de denunciar els assassins de dones i nens de Granollers, víctimes del tràgic bombardeig.⁷

Aquest tràgic episodi de la història de Granollers ha estat ben estudiat, molt especialment per Joan Garriga,⁸ però l'Arxiu Municipal de Granollers ha mirat de completar-ne el coneixement amb el projecte «31 de maig de 1938, relats d'un bombardeig (1938-2012)», tot aplegant testimonis i posant a disposició tota la documentació que s'ha conservat sobre el bombardeig de 1938. Aquest projecte consta de 160 documents, que corresponen a 800 pàgines. Inclou cartes i telegrams de condol, cartes i telegrams sobre ajuts econòmics, cartes i telegrams sobre l'estat de les víctimes, declaracions d'immobles afectats i objectes trobats, documents sobre la Junta de Defensa Passiva, llista de morts, projectes i plànols de refugis, acords del Ple i comissió municipal permanent i el recull de premsa esmentat. També en formen part 22 entrevistes a testimonis que han viscut el bombardeig i 7 fotografies de les conseqüències del bombardeig, que es poden trobar al portal de l'Arxiu Fotogràfic.⁹ La cronologia que abasta el projecte comprèn des de la data del bombardeig (31 de maig de 1938) fins a mitjan 1939, excepte les entrevistes a testimonis que van viure el bombardeig, que es van realitzar entre 2009 i 2012.

Aquesta documentació, que fins ara només es podia consultar de manera presencial a l'Arxiu Municipal de Granollers, ara es troba digitalitzada i es localitza al portal web de l'Arxiu Digital,¹⁰ de manera que per mitjà d'Internet

⁶ J. GARRIGA (2002), p. 22.

⁷ J. GARRIGA (2002), p. 21.

⁸ Sobre el bombardeig de Granollers, vegeu J. GARRIGA (1979); J. M. SOLÉ i J. VILLARROYA (1986); Àrea d'Història Contemporània (1988); J. GARRIGA (1995); J. GARRIGA (2002); J. GARRIGA (2008); J. GARRIGA (2010).

⁹ Arxiu Fotogràfic de l'Arxiu Municipal de Granollers: <http://arxiufotografic.granollers.cat>.

¹⁰ Arxiu digital de l'Arxiu Municipal de Granollers: <http://arxiuunicipal.granollers.cat/ArxiuDigital/>.

és consultable des de qualsevol lloc del món i en qualsevol moment. Són fonts primàries que permeten als investigadors i al conjunt dels ciutadans d'aproximar-se d'una manera molt viva a aquells fets que van passar ara fa més de 75 anys, i que no s'haurien d'oblidar.

Com a mostra de les possibilitats d'aquesta documentació, en aquest article es descriu la correspondència que s'ha conservat a l'Arxiu Municipal de Granollers sobre el bombardeig del 31 de maig de 1938. Està formada per un total de 124 cartes, de les quals 42 són cartes i telegrams de condol, 32 són cartes i telegrams sobre ajuts econòmics i 50 són cartes i telegrams sobre l'estat de les víctimes. En el següent apartat s'analitzarà aquest darrer conjunt de cartes, un total de 30 cartes i 20 telegrams que es van enviar durant els dies següents al tràgic atac des d'indrets molt diversos, i tant de particulars com de representants d'institucions. És una font imprescindible per conèixer de primera mà l'angoixa que va provocar el bombardeig del 31 de maig de 1938.

2. Anàlisi de la correspondència sobre l'estat de les víctimes

La correspondència relativa a l'estat de les víctimes que es conserva a l'Arxiu Municipal de Granollers correspon als dies següents del bombardeig.¹¹ Es conserva una carta del mateix dia del bombardeig. Es tracta d'una carta del mateix alcalde de Granollers, Pere Iglésias, on comunica a les autoritats de la ciutat la convocatòria d'una reunió per acordar mesures relacionades amb el bombardeig sofert. De l'endemà es conserven tres cartes, tres també del dia 2 de juny i quatre del dia 3 de juny. En total, de la mateixa setmana del bombardeig hi ha 13 cartes, gairebé la meitat de totes les cartes que s'han conservat. A partir de la setmana següent, el nombre de cartes disminueix, i a partir del 18 de juny ja són més esporàdiques. La darrera correspon al 5 de juliol de 1938.

Pel que fa als telegrams, també la majoria (11) són de la mateixa setmana del bombardeig. El primer telegrama és del mateix dia del bombardeig. L'envia des de Berga un comandant militar per demanar informació sobre l'estat d'un soldat, i adreçant-se a l'alcalde de Granollers diu: «[...] Ruego me comunique estado soldado José Mas Vidal [...]». De l'endemà hi ha tres telegrams i del 2 de juny se'n conserven cinc. A partir de la setmana següent ja són molt més esporàdics, i el darrer correspon al 25 de juny de 1938, tot i que es conserven tres telegrams de 1938 que no especifiquen el dia ni el mes.

¹¹ Tota la correspondència descrita en aquest apartat està conservada a l'Arxiu Municipal de Granollers. Fons Ajuntament de Granollers. 31 de maig de 1938, relats d'un bombardeig. Cartes i telegrams sobre l'estat de les víctimes.

Es tracta, per tant, d'una correspondència de dates molt properes als esdeveniments, i amb un contingut molt dramàtic. S'hi repeteixen paraules que expressen sentiments de patiment, angoixa, desesperació, tristesa, frustració..., els sentiments característics davant d'una tragèdia com la que va ser el bombardeig de Granollers. Per exemple, en la carta que va enviar Filomena Fernández de Álvares des de Buenos Aires (Argentina), el 14 de juny de 1938, adreçada a l'Ajuntament de Granollers per demanar informació sobre el seu germà, José Fernández Rodríguez, deia: «[...] como estoy enterada de los bárbaros bombardeos [...] temo la suerte que haya podido pasar [...]».

Són cartes i telegrams escrits amb desesperació, amb pressa per ser enviats i obtenir ràpidament una resposta, esperant que fos positiva; paraules escrites amb rapidesa, que manifesten clarament angoixa i impaciència, plenes de dolor i ràbia. Solen ser cartes i telegrams breus, de poques línies escrites, de redactat senzill i directe, on es demana allò principal que es vol saber. Es conserva una carta d'unes cinquanta línies, amb dues pàgines, del 12 de juny de 1938, en què Narciso Cabarrocas, des de Perpinyà, demanava informació a l'alcalde de Granollers sobre uns familiars. Però moltes cartes tenen unes poques línies, escrites a mà, en llapis o tinta, i a vegades amb paraules il·legibles. Només una minoria estan escrites a màquina, normalment les cartes institucionals, que corresponen a la major part de correspondència (17 cartes i 14 telegrams).

Aquesta correspondència de caràcter institucional prové sobretot d'alcaldes d'altres localitats i caps d'organismes. Aquestes cartes i telegrams van ser enviats a l'Ajuntament de Granollers no tan sols amb l'objectiu principal de donar suport moral, econòmic i organitzatiu davant la catàstrofe, sinó també per demanar informació sobre la destrucció i sobre les víctimes. Per exemple, el 18 de juny de 1938 la Junta de Defensa Passiva de Catalunya va enviar una carta al president de la Junta Local de Defensa Passiva de Granollers en què demanava la llista de víctimes del bombardeig: «Us preguem vulgueu enviar el més ràpidament possible, la llista nominal de víctimes, morts i ferits, del bombardeig sofert en aquesta població el dia 31 del passat mes [...]».

També hi ha correspondència que va ser enviada pel mateix alcalde de Granollers a particulars o a institucions de la ciutat. N'és un exemple la carta que, l'endemà del bombardeig, l'alcalde va enviar a un veí del carrer de les Travesseres, Juan Martínez, demanant-li que acollís una família que s'havia quedat sense sostre: «Habiendo sido destruida por el bombardeo la casa nº 28 de la calle España, [...] y siendo propietarios de la casa nº 24 de la calle Traveseras, suficiente para albergar a V. y a la familia de referencia, he acordado indicar a V. se sirva admitir a dicha familia por mientras no se halle reparada la casa que ha sido derruida [...]». També entre aquesta correspondència hi ha el comunicat de l'alcalde del 3 de juny de 1938, comminant a tornar als seus domicilis aquelles famílies que els havien abandonat després del bombardeig: «Es comunica al poble amb general

que totes aquelles famílies que sense ésser perjudicades per bombardeix, hagin abandonat llurs domicilis s'han de reintegrar a ells dintre les 24 hores, a partir d'aquest pregó, del contrari la Comissió de l'Estatge disposarà d'elles. Esperam de la ciutadania del poble, ens denunciarà després del plaç donat totes aquelles vivendes afectades. Granollers 3 de Juny 1938. L'Alcalde, Pere Iglesias».

De la mateixa ciutat de Granollers hi ha un total de 10 cartes, però la procedència de la correspondència és molt diversa. N'hi ha de Barcelona (3 i 2 telegrames) i d'altres localitats de la província, com ara Berga, Cardona, Teià i Tona. D'aquesta darrera localitat es conserva una carta escrita per l'alcalde, Miquel Riera, l'endemà de l'atac, comunicant la mort a l'Hospital de Tona d'una granollerina: «[...] tinc el sentiment d'assabentar-vos que avui, a les tres de la tarda, a l'Hospital-Base local, del Grup Unifomat del Cos de Seguretat, ha deixat d'existir la vostra conciudadana María Duran Ballesca, [...] quina mort ha sigut ran les ferides del bombardeig malehit [...]».

Procedents de la resta de Catalunya es conserva correspondència de les localitats de les Borges del Camp, Falset, Llançà, Maials i Valls, De la resta d'Espanya, destaca Madrid (5 telegrames i 1 carta), el País Valencià (1 carta de Burjassot i 1 telegrama de València) i Múrcia (2 telegrames). La carta enviada des de Burjassot va ser escrita per Rosa Cargol el 24 de juny de 1938 per demanar notícies d'uns familiars que temia que haguessin estat víctimes del bombardeig. S'adreçava a l'alcalde de Granollers amb les següents paraules: «[...] Muy Señor Mio y de mi mayor respeto estas cuatro letras sirven para notificarle que, como me he enterao que abian bombardeao en esta y como sea que aqui tengo familia y escrito a ellos y no me an contestado, pues temo que por desgracia les aya pasado algo y por eso me tomo la liberta de escribirle y el mismo tiempo suplicarle suplicarle tenga la vonda, y perdoneme le moleste, de escribirme si a la familia de Montserrat Roca, [...] en el Bombardeo les a pasado algo [...]».

També hi ha correspondència internacional. Destaca la provinent de França: Perpinyà (2 cartes) i Orleans (1 telegrama). També és important la procedent de Llatinoamèrica: Argentina (2 cartes i 1 telegrama), Cuba (1 carta) i Guatemala (1 carta). Aquesta carta enviada des de Guatemala també s'adreçava a l'alcalde de Granollers per tenir notícies de la sort d'uns familiars. Va ser escrita en català a la localitat de Guarda Viejo el mes juny de 1938 (no consta la data exacta): «[...] li agrairem en gran manera tingui la bondat de dirme quine sort els ian ocorregut a la meva família 'Gutierrez Landa' [...]».

D'algunes d'aquestes cartes i telegrames es conserva la resposta. En concret, de quatre cartes i de quatre telegrames. Per exemple, es conserva la resposta a la carta que el Mayor Jefe de las Fuerzas Blindadas va adreçar

a l'alcalde de Granollers el 6 de juny de 1938, demanant autorització per requisar llits i matalassos de la Fonda Europa, que havia quedat amb diverses habitacions derruïdes a conseqüència del bombardeig. La resposta de l'alcalde va ser negativa: «Contestando su atenta comunicacion fecha de hoy, [...] he de significarle no poder acceder a su petición, por cuanto a consecuencia del bombardeo faltan camas y colchones en el Hospital para atender debidamente los heridos, habiendo quedado, además, muchas familias sin ellos por haber quedado destrozados [...]». També es conserva la resposta al telegrama enviat pel comissari de Reserves de Transmissions el dia 2 de juny de 1938, demanant notícies sobre l'estat de salut de la família de Maria Garrell Bellavista: «[...] Maria y demás familia sin novedad [...]».

3. Presència de la correspondència en l'activitat municipal

La commoció provocada pel bombardeig es pot seguir en les actes del Ple Municipal i les actes de la Comissió Municipal Permanent dels mesos següents. La correspondència relativa al bombardeig va ser un dels temes tractats en algunes de les sessions. Per exemple, ja en el primer Ple Municipal després del bombardeig, que va tenir lloc el dissabte 4 de juny, es va informar de les comunicacions que la ciutat va rebre expressant el condol per les víctimes del bombardeig i es va acordar donar les gràcies per mitjà de la premsa a les persones que van col·laborar en el salvament i l'assistència de les víctimes, sobretot destacant els facultatius i la Creu Roja. També a la sessió de la Comissió Municipal Permanent del 9 de juny de 1938 es van llegir diverses cartes de condol pel bombardeig i es va acordar fer els agraïments corresponents. En la sessió següent de la Comissió Municipal Permanent, que es va celebrar el 16 de juny, es van llegir els testimonis de condol rebuts i els agraïments pels donatius rebuts per a les víctimes del bombardeig.

En les actes també trobem les gestions per a la reconstrucció de la Porxada, en bona part destruïda pel bombardeig. En la sessió del 23 de juny de 1938 es va llegir un escrit de la junta del Museu de Granollers demanant autorització per recollir i guardar les pedres enderrocades de la Porxada, cosa que es va autoritzar, i un altre de la mateixa junta, adreçat al conseller de Cultura de la Generalitat, en el qual es demanava la declaració de monument nacional de la Porxada i la seva reconstrucció. En la mateixa sessió es va llegir una comunicació del Destacament de Parcs Automòbils de l'Exèrcit en el qual s'exposava la voluntat d'organitzar un festival a benefici dels damnificats pel bombardeig i es va acordar de conformitat.

En la sessió de la Comissió Municipal Permanent del 30 de juny de 1938 es va llegir una comunicació de la Generalitat que feia saber la concessió de 12.500 pessetes per a la reconstrucció de la Porxada. Es va acordar fer

un projecte i un pressupost abans de començar les obres corresponents. En l'acta del 18 d'agost de 1938 s'informa d'una carta del director general de Sanitat comunicant la subvenció de 30.000 pessetes atorgada a l'Hospital de Granollers.

Ja acabada la guerra, en l'acta del dia 3 d'agost de 1939, consta una instància de la Sra. Josefa Ventura en la qual demanava dues cames artificials perquè li van haver d'amputar les seves a conseqüència de les ferides patides en un bombardeig. Es va acordar que els organismes superiors facilitessin les cames artificials a la sol·licitant perquè es considerava un acte humanitari i de justícia. En relació amb aquesta petició, en l'acta del Ple Municipal del 10 d'agost de 1939, l'alcalde va proposar que fos avançat per l'Ajuntament un import de 2.500 pessetes, de les quals la quantitat de 1.000 pessetes fossin entregades en concepte de donatiu a dita senyora i les 1.500 restants les hauria d'anar retornant en dos anys, amb una quota mensual segons les seves possibilitats econòmiques. Finalment, en el ple municipal del 14 de setembre de 1939, es va llegir una comunicació del governador civil de la província traslladant un telegrama del Ministeri de Governació on s'ordenava que havien de conservar-se, cuidar-se i millorar-se els refugis antiaeris.¹²

Bibliografia

ÀREA D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA (1988): *El bombardeig de Granollers. 50è aniversari*, Granollers, Museu de Granollers.

GARRIGA, JOAN (1979): «Granollers. El bombardeig de 1938. Un altre Gernika?», *L'Avenç*, 18 (1979): p. 72-74.

GARRIGA, JOAN (1995): «A l'entorn d'unes darreres aportacions sobre el bombardeig de Granollers», *Lauro. Revista del Museu de Granollers*, 9, p. 44-46.

GARRIGA, JOAN (2002): *Granollers. El bombardeig de 1938*, Coneguem Granollers 4, Granollers, Ajuntament de Granollers [revisió i ampliació d'una primera versió de 1988].

GARRIGA, JOAN (2008): *GR.31/5/1938. El bombardeig de Granollers. Exposició produïda en el marc dels actes de commemoració dels 70 anys del bombardeig de Granollers*, Granollers, Museu de Granollers.

¹² Arxiu Municipal de Granollers. Fons Ajuntament de Granollers. 31 de maig de 1938, relats d'un bombardeig. Acords del Ple Municipal i de la Comissió Municipal Permanent, 1938, pàgines 1, 2, 3, 4, 7, 11 i 12.

GARRIGA, JOAN (2010): «Les tensions internes a la rereguarda. Els bombardejos», *Història i memòria al Vallès Oriental*, p. 61-65.

SOLÉ I SABATÉ, JOSEP M., i VILLARROYA, JOAN (1986): *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.